

יהושע פרלה: כתבים מתקופת המלחמה

מבוא

תופעת הכתיבה הספרותית בידיש ובעברית, התקיימה בגיטאות ובמחנות תחת שלטון הנאצים ונטלו בה חלק מחברים עלומי שם, כמו גם סופרים מוכרים.¹ לכתובה זו נודע ערך תיעודי רב, שיש ביכולתו להשלים את התמונה ההיסטורית של מציאות חיי היום יום תחת המשטר הנאצי, להוסיף לה קווי מתאר ייחודיים ועמוקים. היא ענתה על הצורך של הכותב – האדם היחיד, לביטוי ולפורקן רגשות ושירתה את הציבור בחיי התרבות הערים והרב גוניים.² הכתיבה גם העניקה תמיכה, עידוד ואמפתיה לרגשות הקשים.

ריכוז מרשים ביותר של כתבים ספרותיים נמצא בארכיון 'עונג שבת' שיוסד בידי עמנואל רינגלבלום (Emanuel Ringelblum)³ בגיטו וארשה.⁴ בין המסמכים הרבים, נמצאו גם היצירות: **חורבן וארשה**⁵ ו-4580⁶, מאת סופר היידיש הידוע, יהושע פרלה (Yehoshua Perle).⁷

* בכתיבת מאמר זה סייעו בעדי: פרופ' דליה עופר, פרופ' דויד רוסקיס, ד"ר חווי בן ששון, מר חיים לייכטר, גברת מרים טרין ואימי – שרי דובר לבית פרלה. לכולם נתונה תודתי מקרב לב.

1 "הכל כתבו: עיתונאים, סופרים, מורים, אנשי ציבור, נוער ואפילו ילדים. רובם רשמו יומנים, תארו את מאורעות היום בפריומה של חוויות אישיות". עמנואל רינגלבלום, "עונג שבת", **כתבים אחרונים – יחסי יהודים פולנים: ינואר 1943 – אפריל 1944**, יד ושם ובית לוחמי הגיטאות, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 4.

2 יחיאל שיינטוך, "מבוא לחקר ספרות יידיש ועברית תחת שלטון הנאצים בפולין וליטא", בתוך: **דפים לחקר תקופת השואה**, מאסף ב (תשמ"ב), עמ' 32.

3 עמנואל רינגלבלום: 1900–1944, יוזם ומנהיג ארכיון הגיטו המחתרתי, הידוע בשם הקוד: 'עונג שבת'.

4 הארכיון הוטמן באדמה בשלושה חלקים, מתוכם נמצאו שניים: הראשון ב-18.9.1946. כ-20%–15 ממסמכיו במצב בלתי קריא. השני בדצמבר 1950, השתמר במצב טוב. חלקו השלישי של הארכיון טרם נמצא. רחל אוירבך, **צוואות וארשה: מפגשים, מעשים, גורלות 1933–1943**, ספרית פועלים, תל אביב, 1985, עמ' 322.

5 **חורבן וארשה**, ארכיון יד ושם (איו"ש), M10/AR2 – 199 (להלן: "במקור").

6 "4580", שם, M10/AR2 – 245 (להלן: "במקור").

7 בחלקו הראשון של ארכיון 'עונג שבת', נמצאו גם תשובותיו של פרלה ל"שאלון שנתיים וחצי" "Answers to a questionnaire F – Yehoshua Perle", Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (AZIH), Warsaw, AR1 – 86. כמו כן, מציין רינגלבלום, כי פרלה תיעד את הרציחות שהתרחשו בלמברג (לבוב), בעת ששהה בה (רינגלבלום, **כתבים אחרונים**, עמ' 115). רשימה זו לא נמצאה.

יהושע פרלה, נולד בשנת 1888 בראדום (Radom) שבפולין. בן זקונים יחיד להורים בעלי ילדים בוגרים מנישואים קודמים. מאביו, שהיה סוחר תבואה בכפרים, ירש פרלה את האהבה לכפר ולחיים הפשוטים.⁸ ב-1905, עקר פרלה לווארשה ועשה למחייתו כפקיד בנק.⁹ בשנת 1908, פורסם סיפורו **שבת**.¹⁰ תקופת יצירתו הראשונה כוללת גם את הרומן **מירל**¹¹ (1920) ומסתיימת עם פרסום הפואמה בפרוזה **בארץ הוויסלה** (1921). תקופה זו מאופיינת בסגנון רומנטי- מסורתי¹² ובקשר סנטימנטאלי חזק לאורח החיים ולנופיה של פולין. הדבר בולט ביתר שאת באוסף הנובלות **תחת השמש**.¹³ מלכתחילה, חונך פרלה ברוח המסורות הספרותיות שלפני מלחמת העולם הראשונה. בעיקר הושפע מי. ל. פרץ, שלום עליכם ושלום אש.¹⁴ בהדרגה, אימץ פרלה דרך עצמאית כמספר מתבונן מן הצד ויודע סודות (מספר יודע כול). סגנונו הושפע גם מן הנטורליזם הארטי.¹⁵ ספריו **חטא** (1923), וקובץ הסיפורים **תשע בבוקר** (1930), חשפו את חייהם הפנימיים של נשים וגברים ממעמד הביניים היהודי. ספריו אלו זכו להצלחה מסחררת, אלא שזו גרמה לו לשאננות ומסחור כתיבתו, בדמותם של רומנים ארטיים בהמשכים (ספרות השונד), שהתפרסמו בעיתונות היידית ונחתמו בסימן שלושה כוכבים (פסבדונים).¹⁶ יחד עם זאת, כולם ידעו כי הכותב הוא פרלה. ב-1936, נכתב הרומן **יהודים של כל השנה** ("יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר"),¹⁷ שאמור היה להוות חלק מטריולוגיה אוטוביוגרפית.¹⁸ הספר זכה בפרס ה"פען קלוב" (Pen Club) היוקרתי. כתיבתו הרחיבה והעמיקה את גבולותיו הספרותיים של פרלה ופרסומו נשא עמו בשורתה של פעילות ספרותית ענפה בסימן מעורבות חברתית נרחבת.

- 8 מלך ניישטט, **חורבן ומרד של יהודי וארשה**, ההסתדרות הכללית, תל אביב, 1946, עמ' 365.
- 9 הערך 'יהושע פרלה', א. ש. שטיין (עורך), **ספר ראדום**, ארגון יוצאי ראדום בישראל ובתפוצות, תל אביב, 1961, עמ' 122.
- 10 'שבת' הודפס בכתב העת של נוח פרילוצקי, **הרוח החדשה**, 1908. כך לפי ליאו פינקלשטיין, מחבר ההקדמה על יהושע פרלה לספר: **יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר**, האיגוד המרכזי ליהודי פולין בארגנטינה, בואנוס איירס, 1951, עמ' IV.
- 11 מוקדש לאשתו, שרה, שהתאבדה בשנת 1926. שטיין, **ספר ראדום**, שם.
- 12 דן מירון, "מלחמת החיים – השתקפויות בעיני המפסידים", אחרית דבר ליהודים סתם מאת יהושע פרלה, תרגום יהודה גור אריה (הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1992), עמ' 299.
- 13 פינקלשטיין, הקדמה ל**יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר**, שם.
- 14 שם, עמ' V.
- 15 ניישטט, **חורבן ומרד**, עמ' 366.
- 16 פרלה היה ממשתתפיו הקבועים של העיתון **מאָמענט**. שטיין (עורך), **ספר ראדום**, שם.
- 17 הוא **יהודים סתם: ספר על חיים שחלפו** – על פי התרגום העברי (הערה 12 לעיל). מעתה תהא ההתייחסות לאזכור ספר זה, על פי שמו העברי – "יהודים סתם".
- 18 אורבך, **צוואות וארשה**, עמ' 267–268.

הוא הספיק לפרסם את הספר השני בטריטוריה טווס הזהב ("די גאלדענע פאווע", 1937–1939)¹⁹ וכן לכתוב את טיוטת הספר השלישי, אך זו נעלמה במהלך תקופת הגטו.²⁰

בשנת 1938 הצטרף פרלה למפלגת ה"בונד" (Bund),²¹ שדגלה בצדק חברתי אוניברסלי ובמאבק למען זכויות העובד היהודי, עידוד תרבות היידיש החילונית, תפיסת הדור הצעיר כדור התקווה.²²

בסתיו 1939 נמלט פרלה, מווארשה המופצצת שהצבא הגרמני קרב אליה במהירות. הוא ברח ללוב (Lwow/Lemberg) שבאוקראינה הסובייטית. שם נתמנה ליושב ראש אגודת הסופרים היידיים. בתקופה זו כתב בין השאר סיפור – רפורטאז'ה בשם **כביש**, העוסק בדרכי הבריחה של פליטים מפולין בספטמבר 1939.²³ כמו כן, השתתף במפגשים ספרותיים שנועדו להפיץ את ספרות היידיש בקרב יהודי ברית המועצות.²⁴ בספטמבר 1941, חודשים מספר לאחר כיבוש לוב על ידי הגרמנים, חזר בדרך לא דרך, לווארשה, שיהודיה כבר סוגרו אל תוך הגטו.²⁵ בגיטו המשיך ביצירה ובפעילות ציבורית. כתביו התפרסמו אותה עת בעיתון ה"בונד" פֶּאָלְקְסְצֵיטונג (Folksstytung).²⁶

ב־21/10/1943, הובל פרלה ממחנה ברגן בלזן, לאושוויץ־בירקנאו. ימים מספר אחר כך, נרצח.

הסופר היהודי המבטיח, יהושע פרלה, נספה בין מיליוני הקורבנות שהחיה ההיטלרטיטית הרצחנית מחתה את זכרם.²⁷

מאמר זה יתרכז ביצירתו הספרותית של פרלה במהלך המלחמה: **חורבן וארשה** ו-4580, כעדות היסטורית.

- 19 יצא בשני כרכים בשנים 1937 ו-1939. חיים לייב פוקס, הערך 'פערלע, יהושע', בתוך: לעקסיקאָן פֿון דער נײַער ייִדישער ליטעראַטור, כרך 7, ניו יורק, 1968, עמ' 195. קטע מתוך הרומן מופיע בספר **ראדום**, יצחק פרלוב (עורך), עמ' 249–252. ההתייחסות לאזכור ספר זה, תהא מעתה בתרגום העברי טווס הזהב. על הספר, ראה: יחיאל ישעיהו טרונק, **די ייִדישע פּראָזע אין פּוילן אין דער תקופה צווישן ביידע וועלט מלחמות**, הארגון המרכזי של יהודי פולין בארגנטינה, בואנוס איירס, 1949, עמ' 78–80.
- 20 אוירבך, **צוואות וארשה**, שם.
- 21 פינקלשטיין, הקדמה ל**יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר**, עמ' XIV.
- 22 דניאל בלטמן, **למען חרותנו וחרותכם: הבונד בפולין 1939–1949**, יד ושם והמכון ליהדות זמננו, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 16–22.
- 23 מירון, "מלחמת החיים...", עמ' 300. סיפור זה פורסם בכתב עת ברוסית (אוירבך, **צוואות וארשה**, עמ' 267).
- 24 דב לוין, **תקופה בסוגריים: 1939–1941: תמורות בחיי היהודים באזורים שסופחו לברית המועצות בתחילת מלחמת העולם השנייה**, האוניברסיטה העברית, המכון ליהדות זמננו, בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, ירושלים–תל-אביב, 1989, עמ' 153–154.
- 25 אוירבך, **צוואות וארשה**, עמ' 263.
- 26 ניישטט, **חורבן ומרד**, עמ' 366. שם, עמ' 366.
- 27 מידע נוסף על ימיו האחרונים, ראה: אוירבך, **צוואות וארשה**, עמ' 269–271.

הרומן **יהודים סתם**,²⁸ הינו רומן חניכה, המסופר מעיניו של הילד מנדל, בן דמותו של המחבר, ועוקב אחר גילוייו את עולם המבוגרים בעיירה. מחד גיסא הוא נכתב מתוך נוסטלגיה לשנות ילדותו של המחבר ולמשפחתו. מאידך גיסא, מובעת בו ביקורת נוקבת על ערכים חברתיים ומשפחתיים בחברה היהודית, כגון מעמד האישה והפערים הסוציו-אקונומיים בין המעמדות.

רומן ההמשך **טווס הזהב**,²⁹ עוסק במעבר של נוער מן השטעטל אל העיר הגדולה, כשהכפר מתחיל להתמוטט מלחץ המודרנה. בתוך המחסור מתפתחות דמויות של מהפכנים סוציאליסטים הנאבקות ברוע, מנסות לברוא עולם חדש וטוב. ברומן זה בולטת אמונתו האופטימית ברוח האדם, בניגוד לכתיבה הפסימית וחוסר התקווה המוחלט בזמן המלחמה.

המגמה הפרולטארית-בונדיסטית, מבית מדרשו של וייסנברג (Weissenberg) (Izhak Mayer),³⁰ ממנה הושפע פרלה, מעמידה את ערכי הסוציאליזם והצדק החברתי במרכז היצירה. מגמה זו, בולטת ביהודים סתם³¹ וביתר שאת בטווס הזהב. הביקורת החברתית מגיעה לשיאה בכתיבי המלחמה, בהם גוברת הזדהותו של פרלה עם ערכי הבונד שקרסו לנגד עיניו.³² עם התפוררות העם, נותרה רק הקריאה לנקמה כמאחדת.

כתיבתו של פרלה לפני המלחמה ובסמוך לה, מצביעה על תהליך השתנות נרחב באורח החיים ובכלכלה. תהליך זה, עליו עומד יחיאל שיינטוך, משתקף בספרות כ"מעבר מכתובה של יחיד הנותן ביטוי לעצמיותו אל כתיבה של יחיד כחלק מהכלל, ובשמו.³³ בכתיבתו בזמן המלחמה, הופך המחבר לשופר הקהילה ההולכת ונכחדת ומשמיע קולה של האמת ההיסטורית.

היצירה לפני המלחמה, בעלת מטרה ספרותית מובהקת. בנויה מאפיונות שנבררו בקפידה ואורגנו לנרטיב סיפורי, תוך הכנסת נימה הומוריסטית, צבעונית, נוסטאלגית. לעומתה, הכתיבה בזמן המלחמה, היא תיעודית בעיקרה, מכילה חומר גלם נא, נעדרת רומנטיזציה, אימפולסיבית, חדה כתער, הופכת קרביים, או כפי שמגדיר זאת רינגלבלום: "בלב הומה"³⁴ (דומה שאין ביטוי הולם מכך).

28 הערה 17 לעיל.

29 הערה 19 לעיל.

30 יצחק מאיר וייסנברג – 1938–1881. סופר ריאליסט ואידיאלוג סוציאליסט. פיתח את האסכולה הפרולטארית-בונדיסטית לכלל זרם בספרות היידיש בפולין. דב סדן, מבוא, מתוך: רבקה צוקר (עורכת), **ספרות יידיש בפולין בין שתי מלחמות עולם: קובץ הרצאות** (הסתדרות הסטודנטים של האוניברסיטה העברית (ירושלים, תשכ"ד), עמ' 18–22.

31 בולטות פרשיות הפקרת העניים ונידוי אלו שחרגו מן הנורמות (הדוד מנחם מנדל, האחות למחצה – טובל'ה) ומעבר לכך סיפור חייו של האב, לייזר, החי בעוני מתמיד ומקריב את חייו למען פרנסת משפחתו.

32 הערה 22 לעיל.

33 שיינטוך, "ספרות יידיש ועברית תחת שלטון הנאצים", עמ' 38.

34 רינגלבלום, **כתבים אחרונים**, עמ' 12.

בין זמן ההתרחשות של יהודים סתם (1899–1901), לבין מועד כתיבתו של הרומן (1936), מפרידות כשלושים ושש שנים, המאפשרות התבוננות לאחור. שוררים בהן פערים בין דמיון ומציאות, שנצבעו בראייתו של אדם בוגר, בעל דעות וערכים אחרים מאלו של הילד שהיה. היצירות מתקופת המלחמה (1942), נעדרות פרספקטיבה של זמן.

בדומה לגלריית הדמויות ביהודים סתם, שאינן פלקטיות ומורכבות מגוני גוונים,³⁵ גם תיאור החברה בכתבי המלחמה, מורכב ומציג רפרטואר התנהגותי נרחב: אצילות נפש וגבורה, לצד אגואיזם, התרפסות וכניעה. נזכרים משתפי פעולה ופושעים, יהודים תמימים, עסקנים, סופרים, מחנכים.

הן ביהודים סתם והן בכתבי המלחמה, פרלה הוא אמן המטונימיות. ביהודים סתם, נועד אמצעי זה להכניס את הקורא לתוך עולמו של הילד, הבנוי מפרגמנטים. בהדרגה מצטרפות המטונימיות, זו לזו והפאזל מושלם. הילד מתבגר וראייתו את המציאות הופכת רחבה יותר, מכילה יותר.³⁶

בדומה לכך, גם ב-4580, מתקיימת הצטרפות הדרגתית של הפרט־המספר, אל המכלול – עשרות אלפי מספרים. בחורבן וארשה, מובאים, בין השאר, סיפורים אישיים שתפקידם ללמד על כלל האירועים. בכתבי המלחמה, אם כן, למטונימיה תפקיד בהעברת המסר על הזוועה הכוללת, דרך התבוננות על הפרט.

חורבן וארשה³⁷

כתב היד עוסק בתיאור מאורעות הגירוש הגדול מווארשה בשנת 1942. הוא מכיל 132 עמודים³⁸ אשר כתיבתם החלה במהלך ימי ההפוגה של סוף אוגוסט 1942,³⁹ בהם עזבה פלוגת הגירוש⁴⁰ את וארשה באופן זמני, לצורך ביצוע גירושים בגיטאות סמוכים. עם שיבתה לשם השלמת המשימה,⁴¹ הפסיק פרלה את כתיבתו. בימים אלו, היה אנוס ככל הנראה, להסתתר ולא היה מסוגל כלל לכתוב.

35 מירון, "מלחמת החיים", עמ' 308.

36 שם, עמ' 310.

37 בהעדר ציון, כל ההפניות לחורבן וארשה להלן, מיוחסות למקור (הערה 5 לעיל).

38 בהם 119 עמודים ממוספרים בספרות, כשביניהם עמודי משנה, המציינים ספרה זהה בלוויית אות לטינית קטנה (a, b, c). ניתן לשער כי עמודים אלו נוספו למחברת שהייתה ברשות המחבר, בשעה שהתקדם ברצף הכתיבה הפורץ ותוך כך עלו במוחו תוספות לרשימות קודמות שמוספרו זה מכבר. הוא פותר זאת על ידי הציון: 8a, 8b, 8c וכו'...

39 השורה: "כבר מתקרב ה־31 באוגוסט יום השחיטה הארבעים" (עמ' 85), מרמזת על ימי אוגוסט האחרונים כעל מועד התחלת הכתיבה. ראה גם: David G. Roskies, *The Jewish Search for a Usable Past* (Indiana University Press, 1998), p. 34.

40 פלוגת הגירוש בפיקודו של הרמאן הפלה (Hoefle), הייתה חלק "מעוצבת ריינהארדט" (Einsatz Reinhardt) האמונה על מלאכת הגירוש וההשמדה. ברברה אנגלקינג, "הגירוש", בתוך ילקוט מורשת, עה (אפריל, 2003), עמ' 149.

41 פלוגת הגירוש עזבה את וארשה, ב־28 באוגוסט 1942, לצורך ביצוע גירושים בגיטאות זעירים במחוז וארשה. היא שבה ב־3 בספטמבר 1942. שם, עמ' 172–173.

במהלך ימי הגירוש הראשונים, התגורר פרלה ברחוב נובוליפיה 22 (Nowolipie), בקומה החמישית. חלקים ברשימה, העוסקים בטיהור הרחוב, הם ככל הנראה פרי עדותו האישית, ממקום מחבואו בדירה.⁴² מטיהור זה, הוא עצמו ניצל בנס.⁴³ השלמת הרשימה התרחשה ביום הראשון של סוכות,⁴⁴ (26 בספטמבר 1942), כלומר, חמישה ימים לאחר תום הגירוש.⁴⁵ אז הפך הגיטו לאיי גיטאות מנותקים, כשכל אי שרת בית מלאכה גרמני אחר. פרלה בשלב זה התגורר בדירת קרקע זעירה ברח' פראנצ'יסקאנסקה 30 (Franciszkanska) ועבד כמנהל חשבונות במחלקת האספקה (Hauptversorgungsamt) של היודנראט.⁴⁶ לאחר שבוע, בהושענא רבה (2 באוקטובר 1942), נחתמת הרשימה מבחינה מבנית, ניתן לחלק את הטקסט לשבע יחידות: א. מבוא – עמ' 1-4: מיקום כרונולוגי ומרחבי: הגירוש הגדול מווארשה, רגע הכתיבה, מידע על היקף הקהילה הווארשאית לפני תחילת הגירוש, פנייה אישית אל הקורא המיועד, תוך הבעת התנצלות על נסיבות הכתיבה, תיאור האירועים שקדמו לגירוש הגדול ב-22 ביולי 1942:

היום, ה' 31 באוגוסט 1942, כאשר אני מתחיל לכתוב שורות אלו הטבולות בדם ודמעות, החל היום ה' 40, שבו הכלבים ההיטלריסטים הרוצחים יחד עם חיות הטרף השפלות, אותן מכנים משטרה יהודית – מחסלים ומשמירים באופן אכזרי את כל אוכלוסיית גיטו וארשה. הגיטו הווארשאי שמוקף מכל צדדיו בחומות גבוהות, שהקהילה היהודית בנתה בכספה,⁴⁷ מנה עד ה' 22 ביולי 1942, 350 אלף נפשות. הצטופפנו ונחנקנו ברחובות הצרים החשוכים והמוזהמים. הטיפוס שהשתולל כל החורף, קצר כמו בחרמשים, הרעב לקח בין ארבעה לחמשת אלפים נפשות יהודיות מדי חודש. הכלבים ההיטלריסטים ירו והמיתו אנשים בכל יום. (עמ' 1-2)

ב. עמ' 5-38: הקהילה הווארשאית לפני הגירוש הגדול, עם תחילת האקציות של

- 42 כגון תיאור המרדף אחר הצעירה על גג הקומה הרביעית בבניין סמוך, עמ' 33-35 במקור.
43 תימוכין לכך, ראה רינגלבלום, כתבים אחרונים, עמ' 115, וכן: עמנואל רינגלבלום, מסמך 27: "זאגאן – עסקן תנועת העבודה בעת מלחמת העולם השנייה", בתוך: נחמן בלומנטל ויוסף קרמיש (עורכים), המורי והמרד בגיטו וארשה: ספר מסמכים, יד ושם, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 86. על פי מסמך זה, המצוד על רחוב נובוליפיה התרחש ב-5 באוגוסט 1942.
44 "כיום, והיום כבר היום הראשון של סוכות..." עמ' 64.
45 האקט האחרון בגירוש, התרחש ביום הכיפורים, ה' 21 בספטמבר 1942. ישראל גוטמן, יהודי וארשה 1939-1943: גיטו, מחתרת, מרד, ספרית פועלים, תל אביב, 1977, עמ' 229.
46 אוירבך, צוואות וארשה, עמ' 242.
47 בגזירת השלטונות התחיל היודנראט באפריל-מאי 1941 להקים את החומות מסביב לשכונות שרוב יושביהן היו יהודים. בלומנטל וקרמיש, המורי והמרד, הערה 8, עמ' 354. גובה החומות היה 3 מ', ועליהן תיל דוקרני מטר 1 גובהו. שם, הערה 12, עמ' 355.

17 באפריל, 1942: האווירה השוררת בה, מנהיגיה, ההירארכיה וצורת ארגונה, הנפשות הפועלות ומשפיעות עליה ויחסיהן עם השלטון הנאצי: ראש הקהילה – צ'רניאקוב (Adam Cherniakow), מוסד האספקה וראשו – אברהם גפנר (Abraham Gepner), המשטרה (Ordnungsdienst) והגסטאפו (Gestapo) היהודיים על מעלליהם האכזריים, האקציות (Actions) לפרטיהן – המרדפים אחר הקורבנות, מציאות חברתית וכלכלית – הקבצנים בפונקטים:⁴⁸

כשנכנסו לפונקט לא ראו אדם. מתים חיים הסתובבו להם, רוחות רפאים, עור ועצמות נרקבו. למעשה, אחת הייתה להם לכל אותן רוחות רפאים מה יעשו בהן.

כך או כך, הם נשפטו למוות. אז מאי נפקא מינא היכן ייספו? – פה ב"פונקט", או איפה שהוא בשדה שומם? (הכלבים ההיטלריסטים ירו באומללים אלו עד אחד).

ואף על פי כן היו ביניהם כאלה, שלא הרשו לקחתם: הם צעקו, ברחו, התחבאו.

אז הראו אנשי המשטרה היהודית, שכללה את רוב המשומדים או חצאי המשומדים, עורכי דין בלתי מנוסים, בני סוחרים עשירים, מנוער הזהב של פעם -- אז הראו את שידעו.

במקלות גומי ובסתם מקלות החלו להכות את אנשי הפונקטים האומללים מכות רצח. הם קרעו את הילדים מאימותיהם, את הגברים מנשותיהם, את האבות מבניהם -- הצעקות והיללות הילכו עד לב השמיים... (עמ' 18-20)

ג. עמ' 38-44: "וכאן החל עסק חדש, העסק המדמם ביותר בתולדות וארשה"⁴⁹ – תיאור עשרים ימי הגירוש הגדול, במלוא האינטנסיביות שלהם: משלוחים יומיים, מרדפים, רציחות, עליית מדרגה של האימה והזוועה.

בכל יום שלחו בין חמשה עד עשרת אלפי אנשים. לאן שלחו אותם איש אינו יודע. עד היום טרם הגיעה שום ידיעה מאותם אומללים. פה ושם מספרים שאנשים זקנים מפילים באמצע הדרך, ואו שהם נהרגים בעצמם, או שיורים בהם. ילדים משמידים בגזים, או בזרם חשמלי.⁵⁰ (עמ' 34-44)

48 פונקט – נקודת פליטים עבור חסרי בית וחולים שנעקרו מבתיהם וגורשו לווארשה. לאה פרייס, "אחים זרים ואחים לצרה", בתוך: ילקוט מורשת, שם, עמ' 135-148.

49 עמ' 38. מדובר בשלב השלישי לגירוש (מתוארך מה-15 באוגוסט 1942, עד ה-6 בספטמבר 1942). גוטמן, יהודי וארשה, עמ' 229.

50 ניחוש יעד וגורל המגורשים, ניזון משמועות ושברי עדויות. רינגלבלום מציין שיטות רצח בחשמל ובקיטור בטרבלינקה, עמנואל רינגלבלום, יומן ורשימות מתקופת המלחמה; גטו וארשה ספטמבר 1939 – דצמבר 1942, יד ושם ובית לוחמי הגטאות, ירושלים, תשנ"ג, רשימה 199, עמ' 416. ראה גם: גוטמן, יהודי וארשה, סעיף 4, עמ' 239-243.

ד. עמ' 44-85: הקדמה על חלוקת הגיטו לזה הקטן ולזה הגדול ומכאן אל השמועות על טיהור הגיטו הקטן, ההנחיות לפינוי, עד תחילת הטיהור עצמו ותיאורו הלכה למעשה: בתי המלאכה הגרמניים ('שאפעס') והאקציות האימות שבוצעו בהן, ציון דמותו ופועלו של קורצ'אק (Janusz Korczak) כפרק גבורה נאצל מחד ומאידך, הוקעת שיתוף הפעולה של המשטרה היהודית:

אל תוך בית אחד פרוץ חדר שוטר יהודי. הבית כבר לא היה בית אלא חורבה. הכל היה מונח מרוסק ושבור. החפצים הטובים יותר נשדדו, נגזלו. אנשים כבר לא היו בבית. מי יודע לאן הלכו? רק חי אנושי אחד כן נשמע בבית. היה זה ילד בכר. לא ידוע, באמצעות אילו נסים נותרה נפש חיה בחורבה. או שהאם שכחה לחטוף אותו עמה, או שהרגו את האם ולא הבחינו בילד, די בכך, שצרח בכר. השוטר היהודי הסתכן היום סיכון גדול. הוא כבר העמיד ארבעה 'ראשים'.⁵¹ חסר היה לו ה'ראש' החמישי. נראה, שמזל גדול יותר לא יכול להיות לשוטר יהודי...

המנוול היקר חטף את הכר עם הילד ובצהלה רץ אתו אל כיכר המוות והאבדון. הוא עבד היום בפרך, הנער. עכשיו יוכל כבר קצת לנוח.

אבל התליין הגרמני, שהטעין את האומללים אל תוך הקרונות התייחס אל כל העניין לגמרי אחרת. הוא העיף מבט בקורבן הקטן, שחברו היהודי הגיש לו, בנינוחות שלף את האקדח, ותוך שנייה אחת הוצף הכר הלבן בדם.⁵²

- לא, - אמר התליין הגרמני, - 'ראש' זה לא יחשב כ'ראש'. אני יריתי בכלב הקטן. מי שנורה, אין מחשיבים כ'ראש'. אתה, אם כן, חייב לי 'ראש' חמישי. לך והבא אותו, ולא, תשלם בראשך.

חיית הטרף היהודית לא אמר את המילה האחרת והביא את ה'ראש' החמישי החדש. (עמ' 73-76)

ה. עמ' 85-90: היחידה הפיזית ביותר ברשימה, אותה ניתן לכנות 'חסד השקט המתעתע', המתאר את ההפוגה שלאחר חיסול הגטו הקטן. בהדרגה, מופשרים הלבבות מן האימה, לאחר מספר ימים של שקט.⁵³ תיאור השמים הבהירים הוא אמביוולנטי. מחד זוהי הקבלה לתחושות הניצולים לאחר טראומת הגירוש הקשה, תחושות של הקלה ותקווה. מאידך, זוהי מציאות משטה. השמים התבהרו

51 המשטרה היהודית, מנתה 2000 שוטרים ונצטוותה לספק 10,000 'ראשים' ביום, היינו 5 ראשים לשוטר. באי מילוי הפקודה, סיכן השוטר את חייו או את בני משפחתו. אנגלקינג, "הגירוש", עמ' 160.

52 רינגלבלום ביומנו, מתאר מקרה זהה (אולי אותו מקרה, או שמא אחר), של שוטר יהודי, המוצא תינוק בן שלושה חודשים בבית ריק, מביאו לאיש הס"ס שמתעצבן ויורה בתינוק. יומן ורשימות, רשימה 212, עמ' 432.

53 הערה 41 לעיל.

להכעיס. כאילו שיתפו פעולה עם הרמייה הנאצית, שהשליטה שקט זמני, על מנת להוציא את המסתתרים ממחבואם.

כבר מתקרב ה' 31 באוגוסט יום השחיטה הארבעים.⁵⁴ יום שלו משהו. הרחובות מונחים מתים, שטופי שמש. היום לא יורים. לא מובילים קבוצות ולא מובילים מתים. האם המגיפה נעצרה? פה ושם מציץ לו ראש. ילד יוצא החוצה מחור ויש לו סיגריות למכירה. כמה מאושרים הננו! סימן של חיים נראה. מאתיים אלף יהודים חוסלו כבר עד היום. מאתיים אלף קדושים. אבל אלה שנתרו, שהצילו עצמם רוצים להמשיך לחיות.

אמת, ברחוב כבר מעט שקט מדי. שקט מדי גם כן לא טוב. פוחדים מן השקט הזה. הוא אינו מבשר טובות. הרוצח מתכנן וודאי חיסול שטני חדש. רוצים דווקא עכשיו, בכל רמ"ח איברים להיות ראויים, מחזיקים עצמם. דווקא עכשיו, כאשר המוות עוקב אחריו צעד ליד צעד, כאשר הוא שוכב אתך על משכבך, כאשר אתה אוכל אותו אל תוכך. ולאט, לאט, כמו סהרורים זוחלים החוצה מתוך מקומות המחבוא, מתבוננים בעצמם, שואלים זה את זה, מה נשמע ברחוב זה וברחוב ההוא. הנה מוכר כבר מישוהו כיכר לחם, בצל אחד, קופסת גפרורים. הנה כבר נישא עשן מארובה. סימן, שמבשלים מעט תבשיל. חתול מתגלה לו, כלב נובח, כולם סימני חיים. במקום אחד מקוננים קינה מרה: נופלות משפחות שלמות. ובמקום אחר נופלים זה על צוואר זה. אנו כאן! לא נכחדנו! אנו חיים! כך עובר לו יום, עוד יום, יום שלישי. הרחובות שנחרבו מתמלאים. לראשונה כאן אדם, ושם אדם, אחר כך עשרות אנשים, מאות, אלפים. רצים מהר, מסתכלים סביב. הסכנה אורבת מכל פינה, אבל כוח החיים חזק יותר.

יש כבר זמן להיזכר, שבעוד ימים מספר ראש־השנה. ראש־השנה מר יהיה זה, שחור, חשוק. כשיגיעו ל"מי יחיה" ו"מי ימות" ישפכו נהרות של דמעות. שרק יהיה שקט, שיתנו לנשום. הקיץ אינו רוצה כלל להיפרד מן העולם. כל יום מלא שמש מקודמו. העולם יפה. כל האנשים, כל הברואים, כל העשבים וכל הצמחים יש להם הזכות ליהנות מן היופי. רק אנו יהודים, שנתנו לעולם את התורה נשפטנו לאבדון, מאתיים אלף מאחינו ואחיותינו כבר לעולם לא יראו את השמש. (עמ' 85-89)

ו. עמ' 90-113: אחרית הגירוש, בו נלכדים 150 אלפי הנותרים בארבעה רחובות הגיטו.⁵⁵ תיאור ששת ימי ההשמדה, עד היוותר 35000 בעלי מספרי חיים בלבד.

54 הערה 39 לעיל.

55 תחילתו של השלב הרביעי והאחרון בגירוש: מה' 6 עד ה' 11 בספטמבר, 1942: סלקציית

אלו נועדו לעבוד ב'שאפעס'⁵⁶ בין הקורבנות גם רוב אנשי המשטרה היהודית שמפוטרים ונידונים למוות.⁵⁷

...כפי שכבר סופר קודם, מותר היה ליהודים להלך ברחוב מן השעה 5 לפנות בוקר ועד השעה 9 בערב. בלילה שבין ה-5 וה-6 בספטמבר 1942 נשמעה פתאום תחת החלונות תנועה מהירה וחזקה של אלפי, אלפי רגליים אנושיות. מה מתרחש ברחוב? הרי עוד רק חצי הלילה. למי האומץ להראות כעת ברחוב?...

התנועה נהייתה מפעם לפעם צפופה יותר, יותר צפה. לא הלכו, אלא רצו. הרחובות עצמם כך נדמה, רצו. לאן ואחרי מה רצים? מי הם האנשים? ומי מאיץ בהם?

השערים, ששבועות תמימים היו נעולים באמצע היום, עמדו כעת פתוחים. לא היתה כל תאורה ברחובות. לא הרחובות ולא הבתים. מחנות שלמים של צללים חשוכים נדחקו אל תוך שער אחד, משער אחר החוצה, דחפו, צעקו, קיללו, התייפחו...

...סביב השעה שבע בבוקר הופיעו כרוזת על החומות, חתומות שוב רק על ידי הוועד היהודי,⁵⁸ שעל פי הסידור של השלטונות הגרמניים (כל הסידורים בנוגע לגירוש מסרו הגרמנים לקהילה היהודית בעל פה), על כל היהודים, שמאבלסים את מה שקרוי הגיטו הגדול, לעזוב את בתיהם היום עד השעה 10 בבוקר ולהתאסף ברחובות:

סמוצ'ה, גנשה, דז'יקה ועד כיכר פריסובר. את דלתות הבתים אסור לנעול. כל מה שנמצא בבית, חייב להישאר כפי שהוא. מותר לקחת רק מזון לשלושה ימים וכלי למים. מי מן היהודים שיישאר בגיטו אחרי השעה 10, יירה.⁵⁹

...פקודה רצחנית זו קיבלה הקהילה היהודית בעל פה באמצע הלילה.

ה"סיר" (kociol) – הכול מצווים לצאת את הדירות ולהתייצב בריבוע רחובות הצמודים לאומשלג פלאץ. גוטמן, יהודי וארשה, עמ' 229.

56 מספרי החיים – אחוז קטן – 35000 (כ-10% מן המגורשים), זכה בתוויות ממוספרות, שפירושן המשך עבודה ב'שופים' שבגיטו לאחר הגירוש. בנוסף על כך נותרו כ-20000 עד 25000 יהודים מסתתרים, והם נחשבו 'פראים', אנשים שקיומם אינו מוכר באופן רשמי ודמם מותר. שם.

57 עמ' 98. הערה 45 לעיל.

58 בחייו, אולץ ראש היודנראט, צ'רניאקוב, לחתום על הכרוזת. לאחר התאבדותו, ביום השני לגירוש (ה' 23 ביולי 1942), נחתמו הכרוזת על ידי היודנראט. גוטמן, יהודי וארשה, עמ' 223, 225.

59 פרלה מצטט כאן קטעים מן המודעה שנתלתה על חומות הגיטו, ב-6 בספטמבר, 1942, בפולנית ובגרמנית, לפיה על כל היהודים בלי יוצא מן הכלל... להתאסף לשם הרשמה. ליהודים הורשה לצאת לרחוב עוד באותו לילה, ולקחת עמם מזון ליומיים וכלים לשתייה. נאסר עליהם לנעול את בתיהם. "כל מי שלא יציית לפקודה – יירה." ראה ניישטט, חורבן ומרד, עמ' 55.

עד השעה 7 בבוקר לא הצליחה הקהילה להדפיס את הכרזות. אבל לאנשים כך או כך נודע והתחילו לרוץ באמצע הלילה (הכרזה שהופיעה בבוקר ה' 6 בספטמבר התירה ללכת כל הלילה מן ה' 5 בספטמבר). לאן רצים, אחרי מה רצים, איש לא נתן לעצמו דין וחשבון. אי אפשר לקלוט בשכל הפשוט, כיצד מאה וחמישים אלף איש על סמך חתיכת נייר מטופשת, עזבו והפקירו את רכושם וטובם ורצו למסור עצמם אל ידי הגזלן. (עמ' 90-97)

...והתהלוכה של הגיטו הגדול אל תוך ארבעת הרחובות הלכה והלכה. ים של אנשים ללא חבילות ועם חבילות. הלכו לאן שהוא לגור למשך שלושה ימים ולא ידעו היכן. בדרך נפלו מתוך חולשה. באמצע ההליכה השליכו כלי מיטה, מזוודות, – היה כבד לשאת. ולשם מה לשאת, אם בין כך או כך הולכים אל העקידה?
מאה וחמישים אלף אומללים געשו, כים גועש... (עמ' 99)

...האומשלֶאֶגֶפֶלֶאָץ עלה בכל יום על גדותיו מעשרות אלפי מעונים. לא היה איפה לשבת ולא היה איפה לעמוד, הקרונות נשברו מרוב אנשים. הזעקות והיללות סדקו את השמיים... (עמ' 111)

ז. עמ' 113-119: הבעת זעם ומחאה על הפסיביות של הקורבנות לצד האגואיזם שבמלחמת היחיד על חייו והעדר התנגדות כוללת ומאורגנת. שוב מובעת ביקורת נוקבת כלפי הגופים המשתפים פעולה עם הנאצים. יחידה זו מסיימת את הרשימה במעין צוואה שעיקרה קריאה לנקמה עקובה מדם.

היום, כשאני עומד לפני סיום שורות אלה כבר הושענא־רבה. את הפתק השחור משכנו בתשעה־באב. מה יקרה אתנו הלאה, יודעים רק אנשי הגסטאפו...

...אם קיבוץ של שלוש מאות אלף יהודים⁶⁰ לא ניסה להתקומם ולו במידה הקטנה ביותר, אם בעצמנו הגשנו את הצוואר אל תחת החלף, אם תוך כדי כך לא הרגנו ולו רוצח גרמני אחד, לא השכבנו אף מנוול יהודי אחד⁶¹ – אז דור כזה של יהודים אולי ראוי היה לגורלו החשוך.⁶²
כך נחרבה וארשה היהודית. חרבה ונחרבה. השבר גדול מכפי שאפשר לתאר. מי שלא חי זאת בעצם דמו, לא יכול לקלוט זאת. כל מה, שנכתב כאן הוא אך טיפה בים. אין עט, שיכול להקיף זאת במלוא הגודל.

60 ההסתמכות על חורבן וארשה כמקור היסטורי להערכת כמות המגורשים, מופיעה ב: בלומנטל וקרמיש, המרי והמרד, הערה 16, עמ' 356.

61 כמובן שכאן בחר פרלה להתעלם מן ההתנקשות של ארגון אי"ל בשרינסקי (עמ' 25 במקור). בנקודת הזמן בה הוא מצוי, זה בבחינת מעט מדי, מאוחר מדי.

62 מן הביקורת עולה האמביוולנטיות שחש פרלה באשר לשייכותו לעם היהודי חסר האונים. זו מובלטת במעבר מגוף שלישי לגוף ראשון, והשיבה לגוף שלישי בסוף הפסקה.

הטקסט מהווה עדות לכתיבה בתנאי מצוקה וסכנת חיים. נסיבות אלו מתבטאות באופיו האוטנטי: התחושה היא שהיד אינה משיגה את המחשבות. הדברים פורצים בשילוח רסן, כמים פורצים סכר. פרלה מעיד על תנאי הכתיבה הקשים וכן על מצבו הפיסי והנפשי הירוד: "אם שורותיי תהיינה כאוטיות, אם התאריכים לא בדיוק יתאימו, ימחלו לי. אינני יודע בעצמי כיצד אני יכול עדיין לאחוז עט בידי" (עמ' 4).

יש להניח כי בסופר, איש המילה הכתובה, התקשה לשאת מחשבה על טקסט נא ובלתי מלוטש. עם זאת, ציון מועדי הכתיבה לאורך הרשימה, מרמז על פעולת העתקה וארגון, על מנת ליצור רצף כרונולוגי שיחפוף את סדר התרחשות האירועים.

לצד הדיווח הריאליסטי נוסח רפורטאז'ה, בולט כישירונו וניסיונו הספרותי של פרלה, המתועל אל הטקסט מבלי משים. סגנונו ממחיש אירועים שהדעת ממאנת או אינה מסוגלת להבין ולקלוט. באמצעותו מועברות תחושות מתח ואימה מצמררת. בולטים ציטוטי דיאלוגים, דימויים, מטאפורות וניבים.

"4580" 63

כתיבת הרשימה מתרחשת בחודש דצמבר 1942, כחודשים וחצי לאחר הגירוש. פרלה משמש אותה עת כפועל בבית המלאכה של טבנס, 65 אשר ביומנו של אופוצ'ינסקי (Peretz Opoczyński) 66 מוגדר כקבר פתוח. 67 ימים אלו מתאפיינים בהתמודדות הניצולים מן הגירוש עם מציאות האובדן והשכול הטופחת. בד בבד, ישנה הקלה מסוימת בתחושת הסכנה הבלתי פוסקת, אך גם הכרה בכך שזו זמנית בלבד וכי אם ייוותרו בחיים – יהיו אלו חיים רוויי סבל. 68 היצירה מכילה 19 עמודים וכתובה בנוסח פיליטון, תוך מעבר מהומור אירוני לסרקסטי ועד לכתב תוכחה חריף, שבסופו זעקה מרה העולה מתוך דברי קינה קורעי לב. היא מגוללת את חוויותיו של פרלה כעובד בבית המלאכה הגרמני, תחת מספר המתיר לפי שעה, את שרידתו בין החיים. 69

63 בהעדר ציון, כל ההפניות ל"4580" להלן, מיוחסות למקור (הערה 6 לעיל).

64 David G. Roskies ed., *The Literature of Destruction: Jewish Responses to Catastrophe* (Philadelphia-New-York-Jerusalem: The Jewish Publication Society, 1988), p. 454.

65 אירבך, **צוואות וארשה**, עמ' 268.

66 פרץ אופוצ'ינסקי (1892-1943), סופר ועיתונאי. מצא פרנסתו בגיטו כנושא מכתבים. רבות מעבודותיו נשתמרו בארכיון 'עונג שבת'. רינגלבלום, **כתבים אחרונים**, הערה 18, עמ' 9.

67 אופוצ'ינסקי, **רשימות** (לוחמי הגיטאות, תש"ל), עמ' 191.

68 גוטמן, **יהודי וארשה**, עמ' 299.

69 כמתואר בחורבן **וארשה**, עמ' 112-113 במקור. הערה 56 לעיל.

התהליך הוא בן שלושה שלבים:

א. מבוא: הצגת המספר כזהות חדשה, לצד הנסיבות ההיסטוריות בהן ניתן. קטע טעון נימה עוינת וכועסת: "אני מאחל לך חיי נצח, הקהילה היהודית של וארשה. מחמת זויכות אותי במספר ארבעת אלפים חמש מאות ושמונים. ערפו לשמי את ראשו וקבעו עליו מספר. אני מסתובב איתו וחי. הוא נהייה אני" (עמ' 3). אחריו בא קטע ליירי רך יותר. מתפתח דיאלוג בין האדם לשמו: השם כישות נפרדת, השם כמתווה גורל וכמקנה שייכות חברתית ולאומית. נזכרות שתי דמויות נשיות מחייו: אימו של פרלה שכעבור שמונה ימים מלידתו נתנה לו את שמו, שהוא ירושה "מסבים ומסבים גדולים"⁷⁰. הקשר ההדוק בין האם כמעניקה חיים ושם יחדיו, מדגיש את היות השם, מקור חיים, המקשר אותו אל משפחתו ושוורשיו.

משול שמו של אדם לאיבר חי. יש לו דם ויש לו בשר. לא חשים בו, אין רואים אותו, אבל בלעדיו אי אפשר לחיות. אני אכן נשאתי אותו, את שמי שלי (כפי שנושאים מסרק) כפי שאישה יפה עונדת מחרוזת פנינים. ...אני ינקתי אותו לתוכי ביחד עם דמה וחלבה של אמי, יחד עם זעת אפו של אבי העמל בפרך. (עמ' 4-5)

הדמות הנשית השנייה הנזכרת היא אשתו של פרלה, שהתאבדה בצעירותה⁷¹ אך נשאה בגאון את שם משפחת בעלה בעודה בחיים. מכאן מתרחב עניין השם וחל גם על מנהיג רוחני הבורא עולם ממשי או מיתולוגי: "...מי שמתבונן לעיתים בספר יודע, ששם יכול להרוס עולם ומלואו. ושם יכול גם לבנות עולם ומלואו. התורה היהודית נקראת תורת משה. על שם משה. ועל האיליאדה מתנוסס השם הומרוס" (עמ' 9).

ב. הגירוש הגדול: קיצוב המזון בגיטו, הרעב, כפיפות היודנראט וראש הוועד היהודי בגיטו לצורך הנאצי. התיאור נפתח במשפט זועם כלפי הקהילה הוורשאית:

...קטן ככל שיהיה, שמי, מעולם לא נתתי לקהילה היהודית הוורשאית שום רשות לקחת אותו ממני ולשים תחתיו מספר מנייר. עמלק, יימח שמו וזכרו, ציווה וראש-הקהילה, שתורתו וחכמתו מוכרות בכל תפוצות ישראל – קיים. (עמ' 9-10).

נימה זו, הולכת ומחריפה בעוצמתה. מקוממת במיוחד היא הפרפרזה על המכתב מאת ראש-הקהל⁷², אל אסירי הגיטו, ה"מתבקשים" לתת את רכושם היחיד שעוד נותר לנאצים:

70 עמ' 4.

71 הערה 11 לעיל.

72 הכוונה היא למארק ליכטנבאום (Marek Lichtenbaum), יורשו של צ'רניאקוב, הנזכר בחורבן וארשה.

אם לא תגיש לעמלק (מרצונך הטוב) את הפמוטים, בהם אימך הנרצחת ברכה על הנרות, אם לא תקדם את פניו בסיכת היהלום, בה אימך הייתה מתקשטת בברכת ראש חודש, אם לא תגיש לו את הכר עליו ישן ילדך השחוט, אז אמחק אותך מן הפנקס ואתה תחדל להיות מספר. כך מזהיר אותי לעתים תכופות ראש הקהל שלי. (עמ' 15)

ממכתב זה נלמדת שיטת הפנקסנות והרישום של היודנראט, יידוע הציבור באמצעות כרזות, נתונים מספריים על אודות כמות המגורשים (300,000),⁷³ כמות ה'מאושרים' שזכו במספרים ("שלושים וכמה אלפי מספרי 'אתה בחרתנו'", עמ' 12),⁷⁴ בניית החומה סביב הגיטו, על ידי היהודים:⁷⁵

אני גוזר עליך להתייצב מחר בשעה שש לפנות בוקר כדי לעזור בבניית החומה הארוכה, שמקיפה אותך, כמו שרשרת שתיטול את נשמתך ושתחנוק אותך. עליך לסגור עצמך בחומה. (עמ' 14)⁷⁶

ג. המסה מסתיימת בנימה לירית-פיוטית, בה מדמה הכותב שבמותו, הוא יצא לחופשי. עם תחיית המתים, הוא יזכה שוב בשמו, באישיותו ובחיו. מחלומות תוגה אלו, חוזר פרלה אל המציאות האיומה ומבכה את חוסר הצדק והעוולה. בעלי 'שם טוב', נמחקו מפנקס הקהילה ונדונו לכליה: "שמו הנאמן של שכני אינו מקבל את רבע כיכר הלחם, לא חש את טעם מעט המרק, אין לו היכן להניח את ראשו, הוא מתחבא בחורים יחד עם חתולים וכלבים חסרי בית. שמו של שכני נמחק מפנקס הקהילה" (עמ' 17).⁷⁷ הוא מבטא רגשות אשם על כי נותר בחיים:

תחת המספר שלי מוטלים שלוש מאות אלף יהודים קדושים. שלוש מאות אלף חיים יהודיים, שעמלק שחט בהסכמתו של ראש הקהל ומשרתיו. מתחת למספרי המאושר, מתפרצת לה החוצה זעקת המרה של עשרות אלפי (הנרצחים), ילדים יהודים מורעלים, חנוקים. (עמ' 19-18)

חלק זה מסתיים בקולה של רחל אימנו המתאבלת על בניה וקול דמי הנרצחים הזועקים מן האדמה. מילות הסיום הנוקבות חושפות את אשמתה של קהילת וארשה:

73 הערה 60 לעיל.

74 מספר היהודים שהושארו למטרות עבודה בבתי המלאכה, היה מלכתחילה 35000. מספרם הלך והצטמצם במהירות.

75 הערה 47 לעיל.

76 יתכן שפרלה מרמז ל"מעשה קבורת שני פועלים חלשים בתוך קיר בעודם בחיים", המופיע ברשימתו של הרב הוברבאונד, על אודות זוויעות מחנה העבודה קמפינוס. רינגלבלום, **כתבים אחרונים**, עמ' 14.

77 הכוונה היא לבלתי לגאליים שלא זכו במספרים. הערה 56 לעיל.

בלילות האפלים שומע אנוכי את קינתה הגדולה של אם כל האימהות. של אימנו רחל. היא פוסעת מעל לשדות השוממים, ועוטפת בתכריכים את ילדיה המומתים. בידיה היפות, הענוגות רוחצת היא את דמם של בניה ובנותיה. וכי יש לאל ידה לעטוף בתכריכים את כולם? וכי יכולה היא לטהר את כולם? כשהדם זועק והאדמה, בכל גודלה ורוחבה, נמוגה בבכי תמרורים.⁷⁸

מוטלות להן הנפשות ההרוגות, עירומות ומבוישות, פזורות להן ללא טהרה, ללא מצבה, ללא קדיש, מחוללות בידי הרוצחים העמלקים על דעתה של הקהילה הקדושה וארשה.
ולי טוב – מספר אני. (עמ' 19)

4580, מנהל קשר אינטר-טקסטואלי עם יצירתו של שלום עליכם – מוטל בן פייסי החזן,⁷⁹ דרכו מחריף הסרקזם.

כינוי שם יצירה במספר, ללא מרכאות כפולות (4580), הוא אקט בלתי שגרתי, מפתיע ואף פרובוקטיבי במידת מה.⁸⁰ מהלך ספרותי זה, מוסר לקורא מעט מתחושות ההלם, הזרות והניכור אותן חש הכותב עצמו. בדידותו של המספר, מובלטת גם בכך שאזכור יתר המספרים לאורך הטקסט, נעשה באופן מילולי, למעט המספר הנידון.

מחיקת השם המילולי, מייצגת את ביטול המילה ומתוך כך את מחיקת העם היהודי כעם המילה, נציגו של האל שברא את העולם במילה. אקט זה, מסמל תהליך כולל של דה-הומניזציה ודה-לגיטימציה של העם ואלוהיו.

קיימת הפנייה הדרגתית מן הזוהות האישית, דרך המשפחתית, אל הלאומית, המכשירה את הקורא לנורא מכול. מהלך זה, הופך את המטונימיה⁸¹ – האדם במספר, לסינקדוכה⁸² – מצב המייצג את הכלל, את העם כולו.

78 הפניה לירמיה ל"א, 15: "קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להינחם כי איננו".

79 שלום עליכם, מוטל בן פייסי החזן: כתבי נער יתום, אל"ף, תל אביב, 1980, עמ' 27: "יופי לי – אני יתום".

80 ג'ורג' אורוול, נוקט בטאקטיקה דומה בכינוי ספרו: 1984 (לעברית: ג. ארייך, עם עובד, תל אביב, 1972), להדגשת ניכור ודה-הומניזציה פוליטית.

81 מטונימיה – עניינה להחליף מושג אחד במושג שני, להגביר את הרושם ולעורר את המחשבה ודמיונו של הקורא. החלפות ותמורות שונות נחשבות למטונימיות: הסיבה במקום התוצאה, ולהפך, הכנוי במקום השם, המופשט במקום המוחש ולהפך". אשר א. ריבלין, הערך 'מטונימיה' בתוך: מונחון לספרות, ספרית פועלים, תל אביב, 2000, עמ' 33.

82 סינקדוכה – סוג של מטונימיה, שבו דבר אחד מייצג את השני, הפרט מייצג את הכלל, החלק את השלם, הסוג את המין". הערך 'סינקדוכה', שם, עמ' 45.

בחירת סוגת הכתיבה, משקפת את אוירת הרקע ומידת העקה בה היה שרוי הכותב.

ברפורטאז'ה חורבן וארשה, דומה כי לא ניתנה שהות לבחור את סוגת הכתיבה. המציאות היא זו שכופה את אופיה על הכותב. ימי הגירוש הגדול בעוצמתם המסחררת והאינטנסיבית, אינם מותירים מקום לדימוי מאחד כלשהו. יום אינו דומה לקודמו, ויש לתעד ולמסור ככל שהרגע מתיר.

לעומתה, הפיליטון 4580, משקף את התחושות ששררו לאחר הגירוש הגדול, בקרב הנתרים – הקלה לצד אשמה, אבל ושכול, אובדן משמעות ותכלית קיום.⁸³ כל אלו מוצאים ביטויים בסיטואציה מופרכת – דיאלוג בין אדם למספר העובר האנשה ובהומור שיש בו כדי לשקף את ההקלה. התפרצות הקינה והנהי, מהווים פורקן רגשי, המתאפשר לראשונה.

דרך סוגת הכתיבה, בכל אחת מהיצירות עולה דמות מחבר שונה: אם בחורבן וארשה נעשית הכתיבה כציווי היסטורי – ודמות המחבר מצטיירת כנביא זעם, הרי שבפיליטון 4580, הכתיבה סנטימנטאלית, אישית וחושפנית יותר. הכותב מפגין הזדהות ושייכות עמוקה אל משפחתו ובני עמו – הוא מאזכר מנהגים ומסורות באהבה וגעגוע: "אמי הכשרה לא חששה להחזיק אותי אצלה, ולתת לי את חלבה החם משדה היפה. היא לא פחדה לחמם אותי בחיקה הצעיר, ... כפי שרק אם ועוד אם יהודייה בנוסף, יכולה לחרוד לקדיש שלה שאך נולד" (עמ' 3-4). / "הקפוטה הראשונה החדשה, שאבא הזמין עבורי לפסח" (עמ' 7). / "האם אפשר לשכוח שם פרטי? / שחמישים ושלוש שנים גדל עמי... מלבלב, מכה שורשים, ומשתרע על בן ועל בן בנו" (עמ' 8-9).

כותב דויד רוסקיס, כי "...יהושע פרלה, נשאר בזיכרון, בשל מחאתו. תוך כדי חיבור תולדות הגירוש הגדול שינה פרלה את שמו מ'גירוש' ל'חורבן וארשה'. הוא סיים בקריאת זעקה אל הילדים – 'ילדינו עתידנו חיינו שלהבא!'.⁸⁴

שלושה מוטיבים משותפים אם כן, לשני הכתבים:

1. מחאה וביקורת – אלו מופנות כלפי הנאצים כמובן ("הכלבים ההיטלריס-טים") ובד בבד כלפי בני עמו. זעמו מכוון אל מעשי העוול מצד מנהיגי הקהילה, התערעורתם הערכית והפקרת תושבי הגטו. התקרבותו בשנותיו האחרונות לבונד ולערכים שהוא מייצג⁸⁵ מוצאת כאן את ביטויה.

83 גוטמן, יהודי וארשה, עמ' 299.

84 תרגומו של דויד רוסקיס, אל מול פני הרעה: תגובות לפורענות בתרבות היהודית החדשה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1993, עמ' 226, לעמ' 112 במקור, על סמך: בער מארק (עורך), צווישן לעבען אונד טויט, פֿאַרלאַג "יידיש בוך", וארשה, 1955, עמ' 139.

85 בלטמן, למען חרותנו וחרותכם, עמ' 16-22.

2. מתן ביטוי ספרותי לממד ההיסטורי – הדהוד התנ"ך כנכס רוחני, מדגים את תופעת החזרה למקורות העושר התרבותיים של העם היהודי.⁸⁶ שינוי השם מ"גירוש וארשה" ל"חורבן וארשה": המילה 'חורבן', כשלעצמה, מהדהדת באוזני הקורא היהודי חורבנים היסטוריים אחרים (בית ראשון, שני). בעוד שב'גירוש' נותרת עדיין אפשרות תקומה ושיקום במקום אחר, 'חורבן' מייצג טראומה טוטאלית וסופית. במקביל, נמצא גם ב'4580, הדהוד המקרא באמצעות דמויות ארכיטיפיות מכוננות: רחל האם השכולה – כפי שהיא מופיעה בשירת הנחמה שמנבאת את שיבת ציון⁸⁷ ומשה⁸⁸ – האב הרוחני. כאן אזכור הדמויות הנצחיות, יש בו מן הנחמה לנוכח האבדן ורמז להמשכיות אפשרית.⁸⁹

3. הזעקה על אובדן הילדים: פרלה מרבה להזכיר את הילדים בכל כתביו מתקופת המלחמה.⁹⁰ דומה כי סיפור חייו האישי, משפיע על עיצובה של תפיסה זו.⁹¹ בילדים הוא רואה את הטוהר והתום, היפוכם המוחלט של הנאצים. הם היחידים שאינם מבוקרים, אלא מועלים לדרגת קדושה שאין בה רבב. פרלה רואה בכתיבה אמצעי לחימה אקטיבי, באמצעותו הוא מבקר את האחרים על דרכם הפסיבית. הוא בוחר להעלות על נס ולתעד את פרשת קורצ'אק והילדים.⁹² מיתוס הגבורה של הראויים באמת, מחזק את לב המחבר ונוטע בו תקווה. "זוהי נחמה פורתא, שנקודה של אנושיות עוד לא כבתה אצל כולם."⁹³ שהרי "לבבות האנוש היפים, ומידות האנוש היפות, זרוקות היום מדממות יחד עם הגרוטאות, המתגוללות בחצרות היהודיות השוממות."⁹⁴ לכתביה נודע תפקיד תרפויטי. בשני הכתבים, היא מהווה פורקן, דרך לשיתוף, הפגת בדידות. כמו כן, היא מרככת מעט את אובדן זהות הכותב כסופר.⁹⁵

86 רוסקיס, אל מול פני הרעה, עמ' 211.

87 עמ' 19. הערה 78 לעיל.

88 אזכור משה, מופיע בהקשר ל"תורת משה": "אל תוך ארון הקודש שלנו כבר ירקה את תורת משה שלנו רמסו במגפי קלגסים" (עמ' 11).

89 רוסקיס, שם.

90 גם במענה לשאלון "שנתיים וחצי" (הערה 7 לעיל), פונה פרלה בקריאה נרגשת להצלת הילדים.

91 לאחר מות אשתו, דרכיהם של האב והבן אינן נפרדות עד מותם. אורבך, צוואות וארשה, עמ' 268–269.

92 חורבן וארשה, עמ' 49a–53.

93 שם, עמ' 49a.

94 "4580", עמ' 16–17. משפט זה, מתאר את מראה הגיטו לאחר הגירוש, שכולו עזובה, בתים פרוצים, גלי אשפה, גרוטאות, הפצים עזובים, גוויות מתגוללות. תאור מפורט של חזיון זה, נמצא אצל רחל אורבך, בחוצות וארשה 1939–1943, עם עובד, תל אביב, תשי"ד, עמ' 131–138.

95 אובדן הזהות המקצועית, היה אחד המשברים עמם נאלצו להתמודד יהודי הגיטו, בעיקר הגברים שבהם, אשר מקצועם ויכולתם כמפרנסים, הגדירו את זהותם. דליה עופר ולינור ויצמן, "תפקיד המגדר בחקר השואה", בתוך: ילקוט מורשת, סז, אפריל, 1999, עמ' 16.

בשני הכתבים, המחבר שואף להנציח את הזוועה ולחשוף אותה לעיני העולם כולו: "אני רוצה על כן שהעולם הגדול (אם קיים כזה עדיין היכן שהוא) לפחות יגלה במידת מה... כיצד שחטו אותנו" (חורבן וארשה, עמ' 4). הוא ממקם את הקורא ואת עצמו בזמן⁹⁶ ובמרחב. בתוך הכאוס העצום מצוינים שמות רחובות, דמויות מפתח, תאריכים ושעות, מצוטטות כרזות – כעדות נאמנה וכגורם מארגן מציאות. אזכורי התאריכים, וחישובי הימים בחורבן וארשה, מהווים ניסיון להתחקות אחר תכנית הפעולה הנאצית ולחזות את הצפוי בהמשך ("הלוואי ואתבדה, אבל כפי שזה הולך, איש מאתנו לא יישאר בין החיים" (שם, עמ' 3). עם זאת, בולטת תחושה קשה של חוסר ודאות לגבי גורלו האישי וגורל הקהילה: "ואם ארצה לרשום שורות נוראות אלו, זה משום שאינני יודע אם עוד יישאר מי שיספר. אינני יודע את גורלי אני" (עמ' 3).

מתוך תחושת ייעוד ושליחות, פונה המחבר אל הקוראים שמילטו נפשם ועזבו את אירופה מבעוד מועד ומיידע אותם על אודות היקף ההשמדה הטוטאלי:

אתם אחיותיי ואחי, אלו מכם שהתמזל מזלכם הגדול לנדוד לאמריקה, לישראל, לאנגליה, לארגנטינה – כולכם, שאוכלים שם לשובע וישנים שינה שלוה, דעו לכם, שכאן בפולין, בה השאתם משפחות וקרובים, אין לכם עוד אבות, אין לכם עוד אימהות – ילדיכם נשחטו – אחיותיכם, אחיכם נרצחו באכזריות בידי הרוצחים ההיטלריסטים בעזרת ידי המשטרה היהודית והאוקראינית הנפשעת. (שם, עמ' 9)

פרספקטיבה היסטורית

מעקב אחר בחינתם של הכתבים לאורך השנים, יסמן שלוש פרספקטיבות: א. בזמן אמת (1942): היותם מסמך היסטורי מוזמן מראש על ידי ההיסטוריון ד"ר רינגלבלום, לצורך הטמנתם בארכיון כעדות ומסמך מרשיע לדורות הבאים.⁹⁷ עוצמתם של הכתבים, בולטת ביכולתם להחזירנו ממרחק הזמן, אל תודעת אדם הנאבק על חייו, שאינו יודע מה צופן לו העתיד ומתקשה להבין את מניעי הצורך הגרמני.

ב. דצמבר 1950 – גילוי הכתבים:⁹⁸

1. התמודדות ראשונית של אנשי הוועדה ההיסטורית (Centralna Żydowska Komisja Historyczna)⁹⁹ בראשה ההיסטוריון בער מארק (Mark Bernard), עם פענוח והעתקת כתב היד, לשם תיעוד ראשוני.

96 בחורבן וארשה, כל יחידה כמעט, פותחת בציון אבן דרך כרונולוגית בגירוש.

97 "כל חיבור, כל רשימה גדולה ואף הקטנה ביותר, הועברה תחת שבת בקורתו של ד"ר רינגלבלום" (הירש ואסר – מזכיר ארכיון 'עונג שבת'. מתוך: ישראל גוטמן (עורך). האנציקלופדיה של השואה, ספרית פועלים, תל אביב, 1990, כרך ה, עמ' 1164.

98 אוירבך, בחוצות וארשה, עמ' 322-323.

99 הוועדה היהודית ההיסטורית המרכזית, נוסדה בלובלין, 1944, מיד לאחר שחרור העיר

2. 1951–1952: פרסומם הראשון של המסמכים בכתב העת של הוועדה ההיסטורית, **הבלעטער פֿאַר געשיכטע** (דפים למען היסטוריה).¹⁰⁰ "דבר העורך" שנלווה לפרסומים, מדגיש את החשיבות בפרסום "ללא כל שינויים ועל פי כתב היד של המחבר",¹⁰¹ ובעיקר את גילוי האידיאולוגיה הקומוניסטית, שמאפיינת את העורכים.¹⁰²

ג. 1952 – **הדים ראשונים לפרסום 'חורבן וארשה'**, להם ניתנת במה, בכתב העת עצמו, במאמר "אהבת ישראל" יודנראטיית: תשובה על הבלבול של ה. לייוויק.¹⁰³ עיקרי המאמר: הטלת ספק מצד לייוויק (Halpern Leivick)¹⁰⁴ לזהות כותב המסמך – כעס על עצם פרסומו של מסמך המטיח ביקורת מוסרית נוקבת, שיש בה כדי לפגוע בטוהר הקורבנות ובשמו של סופר נודע ומוערך, אליו מיוחסת הרשימה. מתוך כך, ניסיון לשמוט את הקרקע תחת ההנחה שהמסמך נכתב על ידי פרלה.¹⁰⁵ חשיפתו האמיצה של הפולמוס האישי, מטילה אור על הפולמוס הציבורי ומהווה התמודדות ראשונית עם הביקורת על הדחקה האמת ההיסטורית תחת טיפוח דימוי טוהר הקורבן והזיכרון הסלקטיבי.¹⁰⁶ פרסום זה, תרם לקדום השיח בנושא והיה מעשה נועז לזמנו.

ה. התבוננות בכתב היד **חורבן וארשה**, לאור שלוש פרספקטיבות אלו, מגלה מספר תופעות, הנוגעות בפערים שבין תעתיק הוועדה ההיסטורית, לבין המצוי בכתב היד המקורי:

מידי הגרמנים. הוועדה היוותה בסיס להקמת המכון היהודי להיסטוריה בווארשה, שהוקם ב־1948. עיקר פעולתה היה איסוף תיעוד היסטורי, יומנים, ספרים וחפצי אמנות שנשארו לפלטה. אברהם ויין, הערך "המכון היהודי להיסטוריה בווארשה", **האנציקלופדיה של השואה**, 1990, כרך ג, עמ' 760–761.

100 "דאָקומענטן און מאַטעריאַלן – חורבן וואַרשע", בתוך **בלעטער פֿאַר געשיכטע**, כרך 4 (יולי–ספטמבר 1951), עמ' 101–141 (להלן: בתעתיק). "4580", שם, כרך 5 (יולי–ספטמבר, 1952), עמ' 53–62.

101 בער מאַרק, דבר העורך ל-"4580", שם (1952), עמ' 53.

102 "חורבן וארשה" הנו אקט זוועה חיה... כנגד התוקפנות האמריקאית, שכבר רוצחים יותר מ־17 חודשים את העם הקוריאני... "הנ"ל, דבר העורך **לחורבן וארשה**, שם (1951), עמ' 101.

103 הנ"ל, "יודנעראַטישע אהבת ישראל" (אן ענטפֿער אויפֿן בילבול פֿון ה. לייוויק) (/ "אהבת ישראל" יודנראטיית: תשובה על הבלבול של ה. לייוויק), שם, כרך 5 (יולי–ספטמבר, 1952), עמ' 63–115.

104 ה. לייוויק (1886–1962), משורר יידיש, יליד בלארוסיה. ב־1913, היגר לארצות הברית. Roskies, *The Literature of Destruction*, p. 628.

105 חלק גדול מן המסמכים שנמצאו בארכיון 'עונג שבת' לא היה חתום וזאת, במגמה למנוע זיהוי ונקמה במידה וכותב הרשימה יינצל, על ידי אלו בהם מטיח הכותב את ביקורתו. זיהויו של יהושע פרלה כמחברם של שני הטקסטים ודאי ונקבע מעל לכל ספק על ידי הוועדה ההיסטורית.

106 Roskies, *The Jewish Search for Usable Past*, p. 36: "After the war, the tendency is for all the Jewish victims to be viewed as martyrs".

– השמטת טקסט המופיע במקור מן התעתיק – הכוונה היא בעיקר למשפטים הנוגעים לתיאור אופי הנקם בעם הגרמני. תיאורים אלו חריפים ביותר:

רק אנו יהודים, שנתנו לעולם תורה נשפטנו לאבדון... באיזו זכות מחסל אותנו העם של גטה ושליר? שיבש עד העצם, שימחק מהזיכרון האנושי. שהילדים שלהם לא יזכו לגדול. שנשותיהם תדממנה למוות, שיעמדו בפניהם מים ולא יוכלו לשתות, שיעמוד בפניהם לחם ולא יוכלו לאכול ממנו, יקולל... עד כדי כך שיבקשו את מותם והמוות לא יוכל לבוא. לכל הגרמנים ולכל העם – תלייה. ... הלב עם נקמה.¹⁰⁷

דוגמה נוספת להשמטה, נוגעת לתיאורו של הילל צייטלין (Hillel Zeitlin):¹⁰⁸ "הגרמנים סגרו את רחוב שליסקה. שם התגורר הסופר הזקן הגדול" ... "מן היהודים היפים ביותר בפולין. כולם יודעים שהילל צייטלין היה בעל כשרון רב ובעל טמפרמנט גדול" (עמ' 78)¹⁰⁹ – למרות שהכתב קריא, הסתייג המעתיק מטעם הוועדה ההיסטורית, מדעתו של פרלה על צייטלין והשמיט את תיאורי אישיותו וכשרונותיו.

– השמטה חלקית של טקסט, לצד שכתוב המשפט המקורי ועידונו – השורה החותמת את הרשימה ועוסקת אף היא בתיאור אופי הנקם: "נקמה עקובה מדם בכל גבר גרמני, בכל אישה גרמניה, בכל ילד גרמני" (עמ' 119). הושמטה מן התעתיק. תחתיה מופיע המשפט: "שתהיינה מילים אלו התחלה עבור אלה, שישארו ויכלו לקחת נקמה."¹¹⁰ משפט זה הינו תוספת מאוחרת של אנשי הוועדה ההיסטורית, שהיו מודעים לחשיבות עבודת השימור והשיקום בה עסקו. הם עשו עבודתם מתוך תחושת אחריות לעיצוב תודעת זיכרון לאומית.

ניתן לשער, כי בכל הנוגע להשמטה ושכתוב התביעה העזה לנקם בגרמנים,¹¹¹ הונחו אנשי הוועדה ההיסטורית על ידי מספר מניעים: 1. ניסיון לשמור על תדמיתו של פרלה כחלק מן האליטה האינטלקטואלית ועל שמו הטוב כאיש ציבור וכסופר נודע ומוערך.¹¹² 2. ניסיון לגונן על ציבור הניצולים מחשיפה לתביעה גורפת לנקמה, שעלולה לעורר תסכול ורגשות קשים. 3. בעת פענוח והעתקת המסמכים, פולין וגרמניה המזרחית, השתייכו לגוש הקומוניסטי, שנטל חלק בשחרור מעול הנאצים. אנשי הוועדה ההיסטורית (ניצולים בעצמם) הונחו לפיכך, על ידי מניעים אידיאולוגיים ושיקולים פוליטיים שנבעו מהזדהותם עם הקומוניזם.¹¹³

107 עמ' 89. סימון שלוש נקודות – טקסט בלתי קריא במקור.

108 הילל צייטלין, 1872–1942, סופר, עיתונאי, הוגה ומתרגם. עסק בספרות קודש. רינגלבלום, כתבים אחרונים, עמ' 116.

109 עמ' 129 בתעתיק.

110 עמ' 140 בתעתיק.

111 כמתואר בדוגמאות שהובאו בסעיפים לעיל.

112 בעניין זה: Roskies, *The Jewish Search for a Usable Past*, pp. 34-35.

113 הערה 102 לעיל.

כך או כך, המעתיקים השאירו כלשונם את דברי הביקורת הנוקבת בכתב היד, כלפי הציבור היהודי הפסיבי וכלפי משתפי הפעולה בקרבם. יתרה מזאת, ניתן להבחין בהעתקה סלקטיבית של דברי ביקורת כלפי פסיביות הקורבנות, אשר מחוקים בקו במקור:

– שלוש מאות אלף יהודים הלכו אל השחיטה, ככבשים. לטשרניאקוב לא היה האומץ והעוז לומר לפני מותו – התגוננו, אל תרשו לשחוט אתכם – שלוש מאות אלף יהודים הלכו אל השחיטה, ככבשים. במה תתרץ עצמה הקהילה הגדולה ביותר באירופה?¹¹⁴
להגן על עצמם, ולא לתת עצמם לשחיטה, כמו שוורים מטופשים אפשר היה. כשכל היהודים יוצאים מבתיהם, כאשר כל היהודים מתפרצים מתוך החומות (זה היה קל מאוד) כאשר מציפים את כל רחובות וארשה – היהודיים והלא יהודיים בזעקה, בגרזנים, באבנים, בקופיצים, אז היו הורגים מאתנו עשרת אלפים, עשרים אלף – בשלוש מאות אלף אנשים בבת אחת הוא לא היה יורה. כך היינו מתים בכבוד. אלו, שחפצו להישאר בחיים, יכלו להתפזר להם בכל המדינה בכל הערים, בכל הכפרים – בקלות כה רבה לא היה מצליח הרוצח ההיטלריסטי לחסל אותנו.¹¹⁵

סיכום ומסקנות:

הבדל עצום ניכר בכתבתו של פרלה לפני המלחמה ובמהלכה. פער זה מדגיש ביתר שאת, את זוועת המאורעות, ששינתה באחת סגנון שעוצב במשך שנים. פרלה כאחרים, עובר מכתובה על היחיד המתאר עצמו, ליחיד שכותב על עמו ושואף לייצגו.¹¹⁶

עם זאת, ישנן נקודות דמיון, בין הכתבים מלפני המלחמה ואלו שבמהלכה:
– ראיית הילד כמרכז – ממנו יוצאת ההווה וממנו תבוא התקווה – לתיקון, להמשכיות ושמירת רצף המשפחה והעם היהודי.

– שזירת אוצרות הספרות, התרבות והמסורת היהודית, לצד ביקורת חברתית ומוסרית נוקבת, מתוך אמפתיה והזדהות. אמביוולנטיות זו, החריפה בכתבתו במהלך המלחמה. היא מתבטאת בניסיונו של פרלה להעצים את עמו על נכסיו התרבותיים – מחד, ומאידך הוא משמש נביא בשער, המוקיע את התמוטטות הערכים והמוסר.

לכתיבה הספרותית המתעדת מתוך עין הסערה, נודע אפוא, תפקיד הרה משמעות עבור הכותב והסובבים אותו. בפרספקטיבה היסטורית, סגולתה "בהיותה עדות אומנותית שעוצבה על סף אבדון, מול המוות – מותם של אחרים ומותו

114 עמ' 115 (במקור), עמ' 140 בתעתיק. קטע מחוק במקור בקו, המופיע בתעתיק.
115 עמ' 115–116 (במקור). בתעתיק: שם. ההעתקה מיוחסת למשפט מ"רחובות וארשה היהודיים" ועד "לחסל אותנו" המחוק בקו במקור.
116 שיינטוך, 'ספרות יידיש ועברית תחת שלטון הנאצים', עמ' 38.

הקרב של הכותב עצמו. בשל כך לפנינו עדות הנוגעת בשורשי הקיום האנושי והיהודי בעולם לא רק על פי ראייתנו היום, אלא גם ובעיקר על פי תודעת הכותבים דאז".¹¹⁷

עם זאת, פרלה חוזר ומדגיש את רפיונה של המילה הכתובה, אל מול גודל הזוועה.¹¹⁸ בהדגשת אזלת המילה, מתבלטת עוצמת ההתרחשויות. תיאוריו הם מעין מצלמה מילולית, הצורבת את תודעת הקורא ודמיונו. במסתו, מסביר רינגלבלום את הרציונל העומד מאחורי בחירת הכתבים שיהוו חלק מן הארכיון:

רב צדדיות הייתה העיקרון הראשי של עבודתנו. האובייקטיביות הייתה העיקרון המנחה השני. שאפנו לכך שהאמת כולה תשתקף בה, מרה ככל שתהיה. הצילומים שלנו נאמנים, ללא ייפוי... / חומר זה ישרת את ההיסטוריון בעתיד, הוא ישקף את מחשבותיהם של הקטגוריות השונות של בני אדם בעת המלחמה...¹¹⁹ / ...כל המונוגרפיות נתנו ביטוי לסבלם הטרגי של היהודים... הן נכתבו בלב הומה...¹²⁰ / תמיד שאפנו לכך שתאורי האירועים השונים יישאו חותם של חוויה אמיתית וישירה. לכן לעיתים קרובות יש בחומר של עונג שבת תאורים דרמטיים והרבה צבעי ראייה סובייקטיבית.¹²¹

ככל שנעמיק בדבריו של רינגלבלום, ניווכח שכתביו של פרלה מתקופת המלחמה, עונים על כל הקריטריונים. הם מהווים עדות היסטורית שנכתבה בזמן אמת ועטופים במעטה סובייקטיבי, לירי וסרקסטי, רווי ברושם עז שצרבו האירועים הפיסיים את הנפש האנושית. הפרספקטיבה ההיסטורית מלמדת, כי עוצמתם המטלטלת של כתבי היד המקוריים, עוררה קשיי התמודדות עמם, בייחוד עם חורבן וארשה, בשל היותם צוהר לאמת מרה וכתב האשמה חריף.

תרגום המקור מיידיש: שרי דובר לבית פרלה

117 שם, עמ' 37.

118 להלן שתי דוגמאות מיני רבות, מתוך **חורבן וארשה**: "אין בכוח העט לכתוב את אסוננו הגדול, אין משורר, אין נביא, שיקום ויקונן קינת אימהותינו, שמהן קרעו באמצע יום בהיר את ילדיהן – והשמידו כפי שמשמידים עכברושים", עמ' 3: "מרדה פראי ואכזרי, מחול שדים מטורף, שאי אפשר להשיג במילים אנושיות", עמ' 30.

119 רינגלבלום, **כתבים אחרונים**, עמ' 10.

120 שם, עמ' 12.

121 שם, עמ' 13.